

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

КОЛДОВСЬКИЙ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 336.71:343.35](043.3)

**ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ З ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ,
ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному вищому навчальному закладі “Українська академія банківської справи Національного банку України”.

Науковий керівник – доктор технічних наук, професор
Дмитров Сергій Олегович,
Національний банк України,
заступник директора департаменту –
начальник управління контролю за
ефективністю фінансового моніторингу

Офіційні опоненти: доктор економічних наук
Мещеряков Андрій Адольфович,
Академія митної служби України
(м. Дніпропетровськ),
завідувач кафедри фінансів і кредиту;
кандидат економічних наук, доцент
Рисін Віталій Васильович,
Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України,
декан фінансово-економічного факультету

Захист дисертації відбудеться “___” _____ 2009 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.081.01 у Державному
вищому навчальному закладі “Українська академія банківської справи
Національного банку України” за адресою: 40030, м. Суми, вул. Петро-
павлівська, 57, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного
вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи
Національного банку України” за адресою: 40030, м. Суми, вул. Петро-
павлівська, 57.

Автореферат розісланий “___” _____ 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.М. Бурденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, призводить до збільшення тіньового сектора економіки країни, зростання предикативних злочинів. Разом з тим банки являють собою ключову ланку процесу здійснення легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а їх діяльність є тим фактором, без якого здійснити цей процес неможливо. Для банків України питання протидії легалізації доходів є порівняно новим і, як наслідок, недостатньо дослідженим. У процесі протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, вони виконують невластиву для них функцію з попередження легалізації доходів. Втім, відповідно до даних Державного комітету фінансового моніторингу, на банки припадає близько 98 % усіх повідомлень про підозрілі фінансові операції, що говорить про ключову їх роль у даному процесі.

Актуальність дисертаційного дослідження визначається необхідністю вирішення задачі щодо створення механізмів попередження проведення операцій з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у банку за допомогою створення комплексного механізму кількісної оцінки ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, клієнтом банку.

Дослідженням проблем протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, займалися такі вітчизняні і закордонні вчені, як: А. Римарук, Ю. Лисенков, В. Капустін, Ч. Роу, Б. Пейдж, Г. Ходсон, Л. Наполеоні, Дж. Робінсон, В. Алієв, Б. Болотський, І. Каминін та ін.

Питаннями банківської безпеки та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, через банки досліджували: С. Гуржій, С. Дмитров, О. Васюренко, М. Єрмошенко, В. Гамза, В. Коваленко, А. Мещеряков, І. Ткачук, О. Барановський, М. Азаров, А. Степаненко, А. Бекряшев, В. Ярочкін, О. Романченко, В. Рисін та ін.

Однак, незважаючи на суттєві наукові результати, отримані вченими, недостатньо розробленими залишаються питання оцінки ризику клієнта банку при проведенні його ідентифікації банком як бази для прийняття управлінських рішень щодо прийняття клієнта банком та побудови стратегії подальшої співпраці. Невирішеними залишаються питання кількісної оцінки ризику легалізації доходів клієнтом банку.

Ставлячи за мету розвиток існуючих принципів і методів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, через банки, автор виходив, насамперед, із необхідності створення механізму попередження і протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в банках України, на основі моделей оцінки ризику клієнта проводити дані операції.

Усе вищесказане й обумовило вибір теми, об'єкта, мети дослідження, її актуальність, сформувало структуру дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України". Наукові результати, теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження

були використані при виконанні науково-дослідних тем: “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (номер державної реєстрації 0102U006965) та “Стан і перспективи розвитку банківської системи України” (номер державної реєстрації 0107U012112). До звітів за цими темами включені такі підрозділи автора: “Застосування сучасних технологій у діяльності підрозділів банківської установи в Україні” та “Система запобігання і протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в банках”, де було проаналізовано наявну ситуацію у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а також запропоновано методикау ідентифікації клієнтів банку в системі протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, банку.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є вдосконалення науково-методичного забезпечення протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, через банківську систему і банки, а також розробка практичних рекомендацій щодо побудови в банках механізмів протидії легалізації цих доходів.

Відповідно до поставленої мети в дисертаційній роботі було визначено такі основні задачі:

- визначити і розкрити сутність легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом;
- розкрити теоретичні засади і основні проблеми протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в Україні;
- дослідити існуючу систему протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в Україні та визначити місце банків у ній;
- проаналізувати сучасні підходи до побудови механізмів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в банках України;
- визначити причини низької ефективності методів, що пропонуються у боротьбі з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, в банках;
- запропонувати рекомендації, спрямовані на вдосконалення існуючої системи попередження і протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в банках;
- кількісно оцінити фактори, що є суттєвими при проведенні ідентифікації клієнта банку;
- розробити модель оцінки ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, клієнтом банку.

Об’єктом дослідження є процес протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Предметом дослідження є науково-методичний інструментарій з попередження та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в банках.

Методи дослідження. У процесі дисертаційного дослідження залежно від цілей і задач використовувались відповідні методи дослідження економічних процесів. При дослідженні сутності проблеми легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, використовувалися методи аналізу і синтезу, індукції, спостереження і узагальнення; при розробці підходів до оцінки ризику клієнта –

розрахунково-аналітичний, економіко-статистичний, метод експертних оцінок; при здійсненні аналізу кількості операцій, що фігурують в узагальнених матеріалах Державного комітету фінансового моніторингу – статистичні методи.

Інформаційною базою роботи є матеріали наукових та науково-практичних конференцій і семінарів, присвячених проблемам протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; опубліковані в монографічній літературі та періодичних наукових виданнях результати досліджень фахівців у сфері боротьби з легалізацією доходів, фінансового моніторингу; нормативно-правові акти державних органів влади. Фактологічну базу дослідження склали статистичні матеріали Державного комітету фінансового моніторингу, Національного банку України, банку ТзОВ “УніКредит Банк” та публікації довідкового характеру.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розвитку відомих та розробці нових науково-методичних підходів, які формують науково-методичні засади та практичні механізми протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у банках.

Найбільш значними науковими результатами дисертаційного дослідження є такі:

вперше:

- розроблено науково-методичні підходи до кількісної оцінки ризику легалізації клієнтом банку доходів, отриманих злочинним шляхом (скоринговий та ймовірнісний підходи), які враховують широке коло параметрів оцінки ризику (“банківський продукт”, “клієнт”, “географія”) та можуть бути використані як банками, так і іншими суб’єктами первинного фінансового моніторингу;

удосконалено:

- науково-методичні засади якісної оцінки банками ризику легалізації своїми клієнтами доходів, отриманих злочинним шляхом, за допомогою введення додаткового параметра (вид економічної діяльності) та запровадження відповідної процедури проведення оцінки ризику;
- систему протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, що склалася в державі, за допомогою визначення місця банку в ній, виходячи з того, що банк, залежно від участі у даному процесі, може виступати як активною складовою системи протидії легалізації доходів, так і пасивною;

набули подальшого розвитку:

- науково-методичний підхід до ідентифікації власників істотної участі у статутному капіталі клієнта банку (юридичної особи), які мають як прямий, так і опосередкований вплив на даного клієнта. Запропоновано алгоритм визначення справжніх вигодоодержувачів, відповідно до якого банк проводить визначення всіх осіб, що мають суттєвий вплив на клієнта (для клієнтів з високим ризиком), а для всіх інших визначення проходить до трьох рівнів опосередкованої участі у власності;
- визначення поняття “система попередження і протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в банку”, під яким пропонується розуміти сукупність інструментів банку, направлених на ідентифікацію і оцінку ризику

своїх клієнтів на етапі встановлення відносин, а також контроль за операціями клієнта на етапі його співпраці з банком з метою попередження та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування терористичної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що представлені в роботі теоретичні положення, висновки і методичні рекомендації доведені до рівня конкретних методик і пропозицій, які можуть бути використані банками України з метою вдосконалення механізмів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Розроблені пропозиції можуть бути використані банками на етапі встановлення відносин зі своїми клієнтами, при проведенні ідентифікації, для прийняття управлінських рішень щодо стратегії подальшої співпраці з ними.

Наукові і методичні положення дисертаційного дослідження щодо визначення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, клієнтом банку, на основі бальної оцінки впроваджено в діяльність ТзОВ “УніКредит Банк”, м. Київ (довідка № 11-04/198 від 18.11.2008); щодо ймовірнісної оцінки ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, впроваджено в діяльність ЗАТ “BritMark”, м. Київ (довідка № 3-0548 від 10.07.2008), щодо якісної оцінки ризику за допомогою розробленого алгоритму оцінки впроваджено в діяльність ВАТ “ХДІ страхування”, м. Київ (довідка № 1-0287 від 11.03.2009).

Одержані автором результати наукового дослідження використовуються у навчальному процесі Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України” при викладанні таких дисциплін: “Банківська справа”, “Банківський нагляд”, “Фінансовий моніторинг в банках” (акт впровадження № 14-19/789 від 31.03.2009).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій автором сформульовано і науково обґрунтовано підходи до побудови механізмів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, через банківську систему і банки. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті положення, які розроблені автором особисто. Особистий внесок здобувача у роботі [3] полягає у виявленні основних видів злочинів та їх класифікації; [4] – у визначенні підходу до ідентифікації банками власників – юридичних осіб; [5] – у визначенні місця банків у системі протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; [7] – у розробці алгоритму проведення оцінки ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, клієнтом банку.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати виконаного наукового дослідження доповідались, обговорювались та одержали позитивну оцінку на наукових та науково-практичних конференціях і семінарах, серед яких: IX Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 9-10 листопада 2006 р.); II Міжнародна науково-практична конференція

“Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика” (м. Суми, 31 травня – 1 червня 2007 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків” (м. Черкаси, 15-16 листопада 2007 р.); XI Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 30-31 жовтня 2008 р.).

Публікації. Результати дослідження опубліковано в 11 наукових працях загальним обсягом 2,87 друк. арк., з яких особисто автору належить 2,22 друк. арк., у тому числі: 7 статей опубліковані у фахових виданнях (з них 4 – у спів-авторстві), 3 публікації у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 235 сторінок, у т.ч. 18 таблиць на 24 сторінках, 30 рисунків, список використаних джерел із 132 найменувань, розміщений на 14 сторінках, додатки на 76 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертації, зв'язок роботи з науковими програмами, дослідженнями інших авторів, мета і задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, наукова новизна одержаних результатів та їх практичне значення.

У **першому розділі “Теоретичні основи забезпечення протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом”** розкрито сутність проблеми легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; проведено аналіз наявної ситуації у сфері боротьби з легалізацією доходів (тут і надалі маються на увазі лише доходи, отримані злочинним шляхом) як у світі в цілому, так і в розрізі української економіки; виділено місце банку у досліджуваному процесі. Розглянуто основні підходи до побудови механізмів протидії легалізації доходів у банках.

Під легалізацією доходів пропонується розуміти процес, який спрямований на надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню ними або вчинення дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів. У даному контексті доходи – це економічна вигода, що одержана внаслідок суспільно небезпечного протиправного діяння. Найбільш розповсюдженою моделлю легалізації доходів є модель, відповідно до якої весь процес розділяється на стадії: розміщення, розшарування та інтеграція. Легалізація доходів найбільш уразлива саме на стадії розміщення, тоді як на останній стадії викрити злочин практично неможливо.

У ході проведеного дослідження виявлено розповсюджені методи легалізації доходів в Україні, якими найчастіше виявляються різноманітні способи ухилення від сплати податків: схеми з використанням експортно-імпортних операцій, “конвертаційні центри” тощо. При побудові механізмів протидії легалізації доходів в країні потрібно враховувати особливості як предикативних злочинів, так і методів проведення легалізації доходів. За результатами проведеного дослідження встановлено, що наявна система протидії легалізації доходів

не враховує національні особливості, зокрема, високий рівень тіньового сектора економіки (більше 30 % від ВВП за підрахунками Міністерства економіки України), відсутність контролю за видатками, високий рівень корупції (122-га позиція за підрахунками Transparency International з оцінкою рівня прозорості економіки у 2,7 балів), висока розповсюдженість готівкових розрахунків всередині країни.

У ході дослідження виділено ключову роль банків у процесі протидії легалізації доходів, оскільки лише за допомогою банків операції з легалізації доходів можна проводити регулярно і на значні суми. Обґрунтовано, що вищезгадані особливості значно ускладнюють процес протидії легалізації доходів банками, оскільки значна роль приділяється моніторингу банківських транзакцій без належної ідентифікації і оцінки ризику клієнтів банку, однак, враховуючи те, що схеми з легалізації найбільш уразливі на стадії розміщення, проведення належної ідентифікації з оцінкою ризику своїх клієнтів банками може виявитися чи не найдієвішим механізмом у попередженні легалізації доходів.

У роботі доведено пріоритетність вдосконалення інструментів протидії легалізації доходів банками (рис. 1).

Рис. 1. Підходи до вдосконалення інструментів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, що використовуються у банку

Аналіз основних інструментів системи протидії легалізації доходів довів, що, зважаючи на особливості української економіки, недорозвиненими елементами системи попередження і протидії легалізації доходів у банку є ті, що спрямовані на вивчення клієнта банку з відповідною оцінкою його ризику проведення операцій з легалізації доходів. У підсумку можна стверджувати, що ефективними можуть виявитися заходи, спрямовані на оцінку клієнта банку при проведенні ідентифікації, з наступним обов'язковим моніторингом його транзакцій.

У другому розділі дисертації “Розвиток організаційно-методичних засад протидії банком легалізації доходів” визначено місце банку, його завдання, функції у системі запобігання і протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, досліджено нормативно-правову базу, яка регулює питання протидії легалізації доходів в Україні. Проаналізовано та запропоновано нове вирішення проблеми ідентифікації банками своїх клієнтів, особливу увагу зосереджено на виявленні справжніх вигодоодержувачів – юридичних осіб – клієнтів банку. Проаналізовано ризики, що можуть бути у банку у зв'язку із проблемами легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

У роботі досліджено систему боротьби з легалізацією доходів в Україні, яка складається з двох рівнів і має назву “Система фінансового моніторингу”. Дана система розподіляється на два рівні: рівень державного і рівень первинного фінансового моніторингу. Банки належать до другого рівня – первинного фінансового моніторингу. Узагальнену автором організаційну структуру системи запобігання і протидії легалізації доходів в Україні наведено на рис. 2.

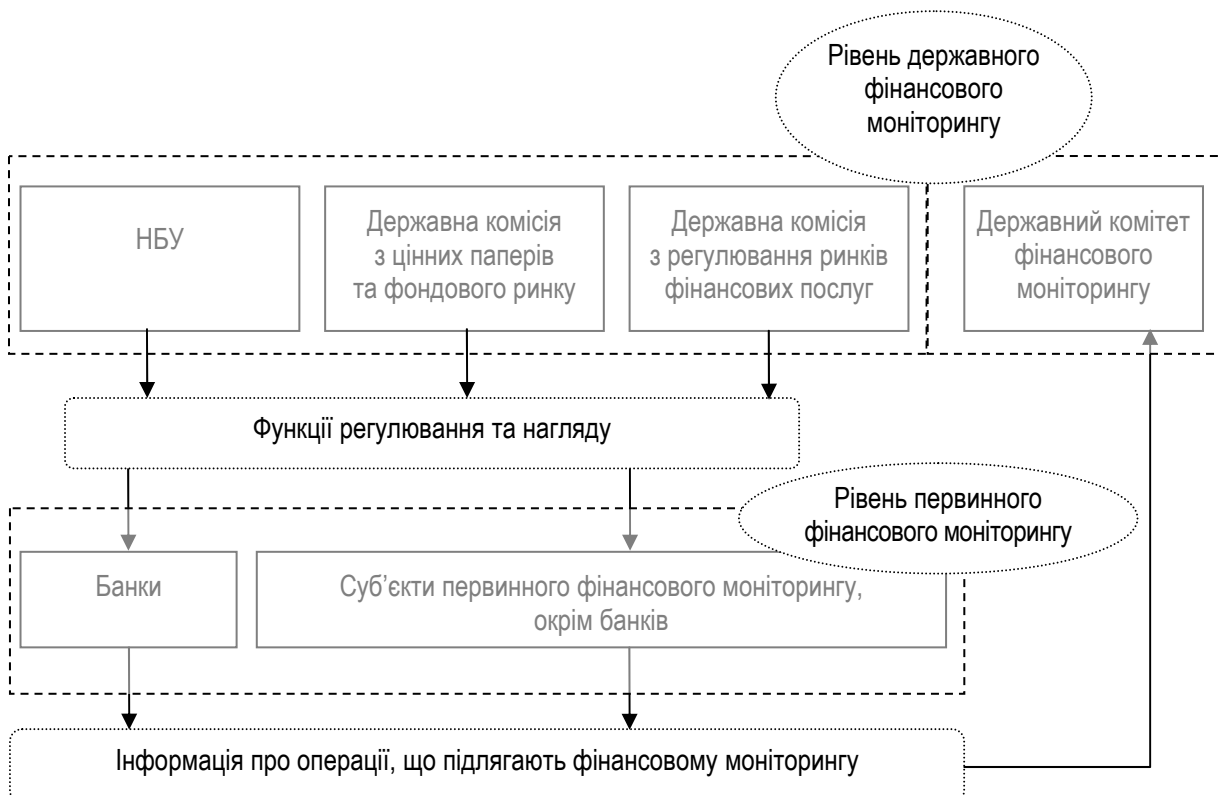

Рис. 2. Організаційно-структурна складова системи запобігання і протидії легалізації доходів в Україні

Аналіз даної системи показав, що основою для формування узагальнених матеріалів та передачі їх до правоохоронних органів виступають повідомлення за операціями, що надіслані суб'єктами первинного фінансового моніторингу до Державного комітету фінансового моніторингу. У роботі зазначено, що до функцій даного комітету входять: перевірка на відповідність встановленим вимогам повідомлень від суб'єктів первинного фінансового моніторингу, їх аналіз, аналітична обробка, а також, на основі отриманих повідомлень, формування узагальнених матеріалів, які передаються до правоохоронних органів для використання у справах з легалізації доходів, та направленню їх на розгляд до суду. У дисертації автором була проаналізована Єдина інформаційна система, створена задля підвищення ефективності і оперативності аналізу інформації Державним комітетом фінансового моніторингу. Дана система використовується для оперативного отримання інформації за операціями та особами, що їх проводять, від учасників цієї системи. Автор вважає, що включення до новоствореної системи суб'єктів первинного фінансового моніторингу зможе підвищити ефективність роботи системи запобігання і протидії легалізації доходів в Україні.

На думку автора, легалізація взагалі неможлива без участі банків, які можуть виконувати як активну (безпосередньо сприяти легалізації), так і пасивну (проводити операції своїх клієнтів, не вбачаючи в них легалізацію доходів) роль. Тому, розглядаючи систему протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у банківській системі, банк може виступати як активною сутністю системи протидії легалізації доходів, так і пасивною. З точки зору кожного із вищезгаданих підходів, у банку є свої специфічні завдання, а також об'єкт і суб'єкт (рис. 3).

В обох випадках банк виступає фінансовим посередником і проводить операції за дорученням своїх клієнтів. У зв'язку з цим потрібно розвивати механізми, які б не дозволили банкам, а також підрозділу банківського нагляду НБУ, при перевірці банків двозначно тлумачити питання, що стосуються протидії легалізації доходів.

Розглядаючи систему попередження і протидії банками легалізації доходів, на думку автора, потрібно розділити вдосконалення щодо даної системи за рівнями, і до першого рівня віднести: розробку нормативно-правової бази, яка допоможе ефективно протидіяти злочинам, впровадження уніфікованих правил бухгалтерського обліку в банках та уніфікацію міжнародних правил, що дозволить забезпечити банки з більш жорсткими правилами від відтоку клієнтів. До другого рівня слід віднести: розробку заходів щодо протидії легалізації доходів самого банку, а саме: процедури ідентифікації клієнтів зі знаходженням справжніх вигодоодержувачів проведення фінансових операцій, розробку і впровадження правил контролю підозрілих операцій з повідомленням про них фінансової розвідки країни.

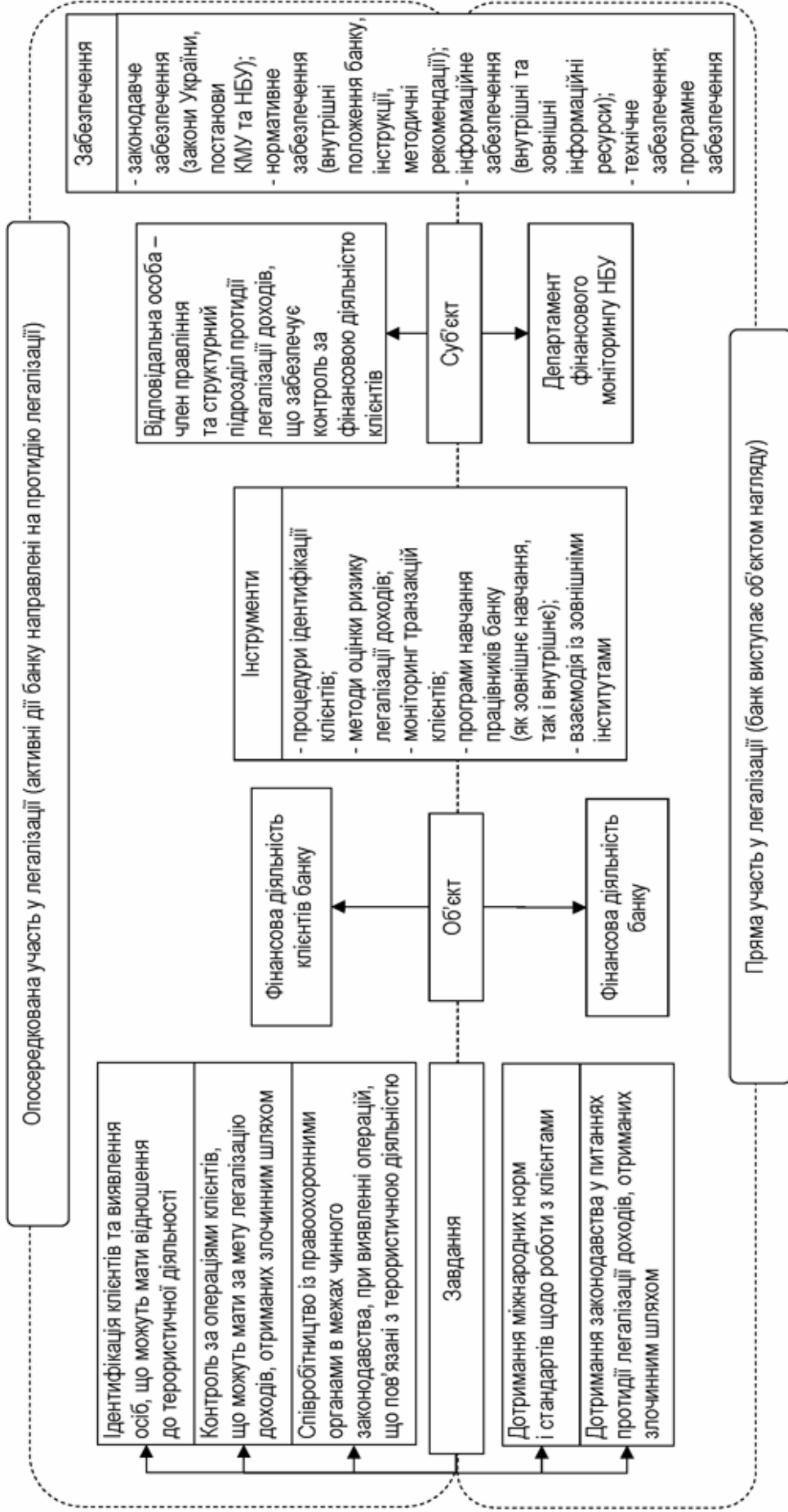

Рис. 3. Банк у системі протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, залежно від його участі у даному процесі

Оскільки конкретний банк може змінювати лише заходи, що належать, за авторським розподілом, до другого рівня, йому потрібно концентрувати зусилля саме на вдосконаленні зазначених підходів. Відповідно до вітчизняного законодавства основними елементами, які суттєво вдосконалюються самим банком, є виявлення операцій, які підпадають під внутрішній фінансовий моніторинг, процедури визначення ризику клієнтів при проведенні його ідентифікації та внутрішні програми навчання для співробітників.

Основою ідентифікації клієнта банку повинна стати політика “знай свого клієнта”, ключовою ланкою якої є саме проведення ідентифікації клієнта, а також розуміння суті діяльності свого клієнта банком. Основними елементами у дотриманні вказаної політики може виступити оцінка діяльності клієнта банку, країн і територій, що задіяні в його діяльності, а також оцінка самого клієнта банку як фізичної особи (у випадку клієнта – юридичної особи – оцінка власників), а саме оцінка країни походження особи, країни проживання та перевірка особи за списками терористів і шахраїв.

Відповідно до міжнародних підходів банки повинні розробляти систему протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в банку з позиції управління ризиками. Наглядним органом для банків, що здійснюють свою діяльність на території України, виступає Національний банк України, який здійснює регулярні перевірки банків, фіксуючи допущені порушення у їх діяльності. Відповідно до рівня допущеної помилки для банку можливе настання ризиків, що передбачені статтями 166⁵, 169⁹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, та 209, 209¹, 231, 232, 306 Кримінального кодексу України. Також слід розглянути ризик втрати репутації банку та ризик втрати ліцензії, що може призвести до банкрутства банку. Відповідно до рекомендацій Базеля II банку потрібно впроваджувати базовий індикативний підхід, стандартизований підхід, удосконалені підходи. Однак існуючі підходи не дають детального опису того, яким саме чином потрібно проводити оцінку ризику клієнта банку. У представлених підходах надаються рекомендації щодо оцінки мінімально необхідного обсягу капіталу, який потрібно виділяти банку для покриття подій, які належать до операційних ризиків.

У випадку оцінки ризику клієнта банком слід усвідомлювати, що для банку означає оцінка ризику клієнта. Банк не є правоохоронною організацією і не ставить за мету у своїй діяльності викриття схем з легалізацією доходів своїх клієнтів, тому ризик легалізації доходів клієнта автор визначає як ймовірність того, що даний клієнт буде фігурувати в узагальнених матеріалах Державного комітету фінансового моніторингу. Фактично для банку це означає певну проблемність з даним клієнтом, що може потягти за собою втрати, передбачені законодавством України.

Для об'єктивної оцінки ймовірності проведення операцій з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, потрібно мати статистичні дані, однак за інформацією Державного комітету фінансового моніторингу за 2003-2006 роки було сформовано і передано до правоохоронних органів 949 узагальнених

матеріалів, з них 20 було направлено до суду і лише 3 розглянуто судами та винесено вирок. Вищенаведені дані можуть свідчити про високий рівень корупції в судах, що в межах даної роботи унеможливує визначення ризику як ймовірності того, що даний клієнт займається легалізацією доходів.

Проводячи ідентифікацію клієнта, банку потрібно робити акценти на оцінці ризику клієнта за трьома сторонами: “банківський продукт”, “клієнт”, “географія”. Мінімумально необхідний обсяг інформації для прийняття нового клієнта банком та здійснення оцінки його ризику повинен включати оцінку таких елементів: оцінка виду економічної діяльності клієнта; оцінка географічних територій, на яких планує здійснювати діяльність клієнт банку; оцінка банківських продуктів, які замовив клієнт; оцінка особи клієнта (країни походження, громадянства, перевірка за списками шахраїв і терористів).

У третьому розділі дисертації “Вдосконалення інструментів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, на основі оцінки ризику клієнтів банку” розроблено і запропоновано конкретні підходи до вдосконалення інструментів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в банках, на основі методик оцінки ризику клієнта. Зокрема, розглянуто питання вдосконалення існуючих рекомендацій Національного банку України щодо оцінки ризику клієнта банку з виставленням якісної оцінки ризику, запропоновано скорингову модель оцінки ризику клієнта, а також ймовірнісну модель оцінки ризику клієнта. Запропоновані моделі в повній мірі відображають оцінку обов’язкових до розгляду факторів.

У роботі досліджено, що на сьогодні банки проводять оцінку ризику клієнта відповідно до Постанови Національного банку України № 189, яка дає перелік критеріїв щодо віднесення клієнтів банків до клієнтів з високим або низьким ступенем ризику. Даний підхід не показує кількісної оцінки ризику клієнта, що зменшує його інформативність для самого банку, також не враховуються такі обов’язкові елементи у оцінці ризику клієнта, як банківський продукт і вид економічної діяльності. При вдосконаленні даного підходу автором була запропонована якісна оцінка країн і територій на основі індексу корупції Transparency International, рекомендацій Національного банку України щодо високоризикових видів діяльності, а також алгоритм для оцінки ризику клієнта банку. Авторський перелік критеріїв, що піддаються оцінці, наступний: щодо сторони “клієнт” аналізується вид економічної діяльності, також окремо для фізичної особи оцінюється країна громадянства, країна походження, місце проживання або тимчасового перебування; для юридичної особи оцінюється країна реєстрації (юридична адреса) та ідентифікаційні параметри власників істотної участі, наведені для фізичної особи; щодо сторони “географія” оцінюються країни, що будуть задіяні в економічній діяльності клієнта. Сторона “банківський продукт” при якісній оцінці не розглядається. Загальний алгоритм оцінки ризику клієнта, запропонований автором, наведено на рис. 4.

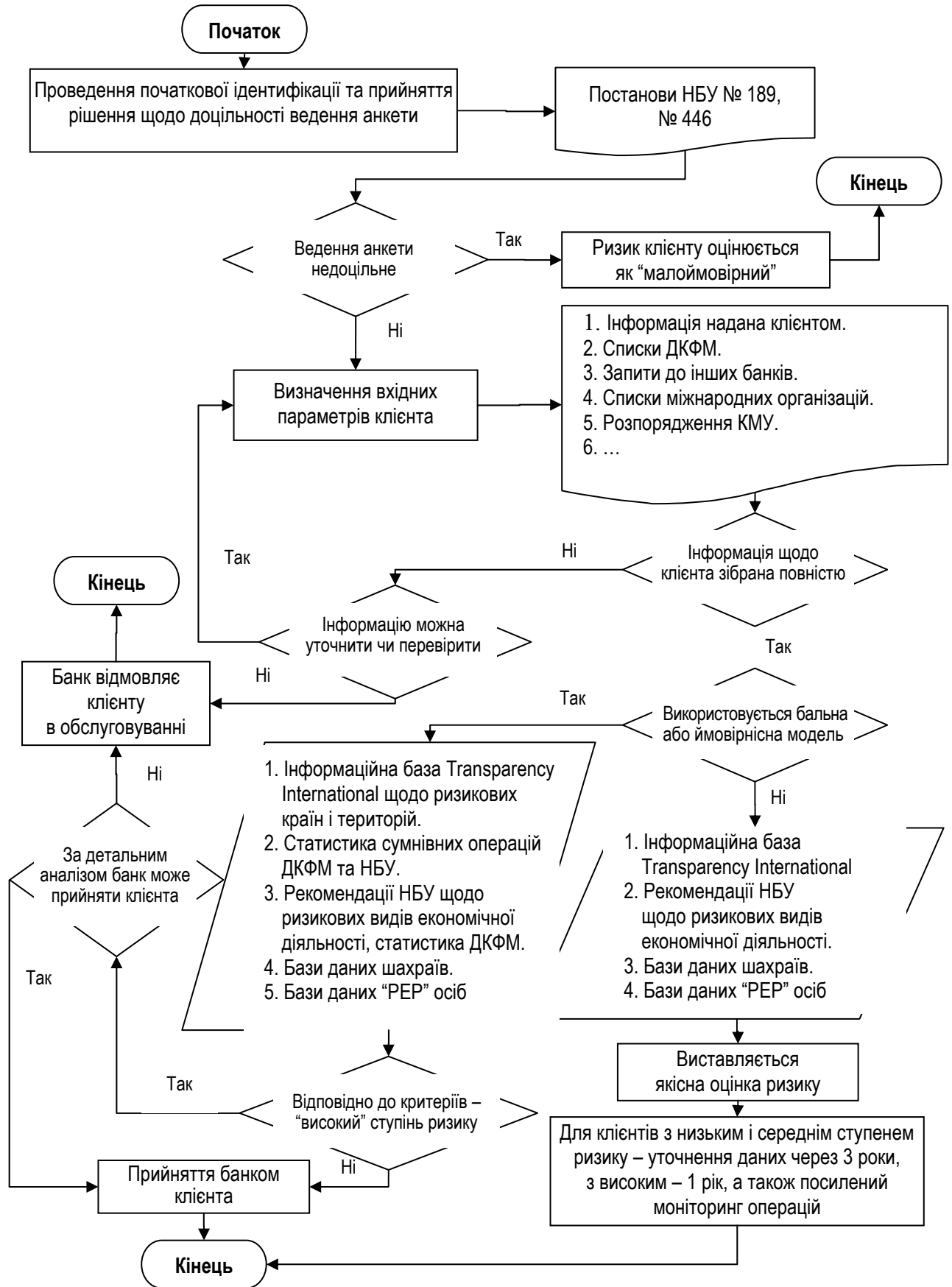

Рис. 4. Алгоритм оцінки ризику клієнта банку

Більш інформативними для банку можуть виявитися підходи, що побудовані на накопиченні клієнтом певної кількості балів, і в залежності від набраної їх кількості клієнт відноситься до тієї чи іншої групи ризику. Скорингові методики оцінки широко розповсюджені при визначенні кредитоспроможності клієнта, однак вони можуть бути застосовані і при оцінці клієнтом банку можливостей проводити операції з легалізації доходів.

Перелік критеріїв, що оцінюються, аналогічний тому, що використовується при якісній оцінці ризику, однак у даному випадку оцінюється ще й сторона клієнта “банківський продукт”. Оцінка ризиковості банківських продуктів проводиться на основі статистичної інформації за банківськими операціями, що підлягають фінансовому моніторингу та надіслані до Державного комітету фінансового моніторингу.

Загальний показник набраної кількості балів клієнтом банку характеризується формулою:

$$ML(s) = MAX \left\{ \sum_{i=1}^n [CN(s)_i + CB(s)_i + CL(s)_i] \right\} + (n-1) + CR(s) + \\ + MAX_{i=1}^m \{CA(s)_i\} + (m-1) + MAX_{i=1}^k \{A(s)_i\} + (k-1) + B(s) \quad (1)$$

- де $ML(s)$ – сумарна кількість балів, яку набрав клієнт в ході ідентифікації;
 $CN(s)$ – кількість балів за показником “країна громадянства”;
 $CB(s)$ – кількість балів за показником “країна походження”;
 $CL(s)$ – кількість балів за показником “країна проживання”;
 $CR(s)$ – кількість балів за показником “країна реєстрації (юридична адреса)”;
 $CA(s)$ – кількість балів за показником “країни, що задіяні в економічній діяльності”, сюди також належать країни, в яких знаходяться власники істотної участі (для юридичних осіб);
 $A(s)$ – кількість балів за показником “економічна діяльність” згідно з класифікатором видів економічної діяльності;
 $B(s)$ – кількість балів за показником “банківський продукт”;
 k – кількість видів економічної діяльності клієнта;
 n – кількість фізичних осіб, які задіяні в ідентифікації юридичної особи, при ідентифікації фізичної особи $n=1$;
 m – кількість країн, які задіяні в економічній діяльності клієнта.

Шкала відповідностей кількісних оцінок клієнта банку, а також якісної оцінки наведена в таблиці 1.

Розраховані межі були визначені автором на основі стратифікованого серійного 3 %-ного відбору з клієнтської бази банку. Висунута гіпотеза щодо нормального закону розподілу підтвердилася відповідно до критерію Пірсона. Ступінь достовірності представлених результатів було обрано на рівні 95 %.

Таблиця 1

Шкала відповідності кількісних і якісних оцінок клієнтів банку

Кількісна оцінка ризику				Рівень якісної оцінки
Фізична особа		Юридична особа		
Бали	Ймовірність	Бали	Ймовірність	
до 18	до 0,34	до 25	до 0,47	низький
18-25	0,34-0,48	25-31	0,47-0,58	середній
більше 25	більше 0,48	більше 31	більше 0,58	високий

Зіставлення якісної оцінки ризику і суми набраних балів може бути розширене самим банком. Наприклад, високий рівень ризику можна розподілити на прийнятно високий і неприйнятно високий.

Розрахунок показників, які належать до сторони “географія” ($CN(s)$, $CB(s)$, $CL(s)$, $CR(s)$, $CA(s)$), здійснюється на основі індексу корупції, для чого використовується формула перекладу індексу до бальної оцінки:

$$F_s = \alpha \times (10 - I_k), \quad (2)$$

де F_s – відповідний показник, що розраховується на основі індексу корупції;
 I_k – індекс корупції відповідної країни чи території;
 α – ваговий коефіцієнт (табл. 2).

Таблиця 2

Значення вагового коефіцієнта α у розрізі показників оцінки ризику клієнта банку, що розраховуються на основі індексу корупції

Назва показника	Умовне позначення показника	Значення вагового коефіцієнта
Країна громадянства	CN	0,8
Країна походження	CB	0,3
Країна проживання	CL	1,0
Країна реєстрації (юридична адреса)	CR	1,0
Країни, що задіяні в економічній діяльності	CA	1,0

Ваговий коефіцієнт α встановлений на основі проведеного опитування експертів щодо впливу окремих факторів на загальну оцінку і може бути змінений експертами банку самостійно.

Запропонована автором ймовірнісна модель оцінки ризику клієнта допоможе максимально точно оцінити можливості клієнта проводити операції з легалізації доходів. Кінцева оцінка може бути виражена безрозмірною величиною як частина від одиниці або ж у відсотках. Співвідношення кількісних оцінок та якісних наведено у таблиці 1. У ймовірнісній моделі оцінки ризику критерії,

що оцінюються, залишаються незмінними, і загальну формулу рекомендується використовувати наступну:

$$p(ML) = 1 - \prod_{i=1}^n p(\overline{FML}_i), \quad (3)$$

де $p(ML)$ – ймовірнісна оцінка ризику клієнта банку;
 $p(\overline{FML}_i)$ – ймовірність ненастання події відмивання грошей за i -м фактором;
 n – загальна кількість факторів.

Розрахунок показників, які належать до сторони “географія” (CN , CB , CL , CR , CA) здійснюється на основі індексу корупції, для чого використовується формула перекладу індексу:

$$F_p = \begin{cases} \alpha \times \frac{(10 - I_k)}{10} \times 0,66, \text{ при } I_k < 5 \\ \alpha \times \frac{(10 - I_k)}{10} \times 0,17, \text{ при } I_k \geq 5 \\ \alpha \times 0,8, \text{ якщо територія – офшор} \end{cases}, \quad (4)$$

де F_p – відповідний показник, що розраховується на основі індексу корупції;
 I_k – індекс корупції відповідної країни чи території;
 α – ваговий коефіцієнт (див. табл. 2).

Ймовірнісна оцінка видів економічної діяльності розраховується на основі бальної оцінки з перекладом 0,036 за кожен набраний бал за даним показником, але не більше 0,7 у сумі за даним критерієм.

Оцінка банківських продуктів проводиться на основі статистичних даних повідомлень про операції, що можуть мати за мету легалізацію доходів, у випадку вибору декількох продуктів, розрахунок ведеться відповідно до формули:

$$P(B_1 \cup \dots \cup B_n) = \sum_{i=1}^n P(B_i) - \sum_{i < j} P(B_i \cap B_j) + \sum_{i < j < m} P(B_i \cap B_j \cap B_m) - \dots + (-1)^{n-1} P(B_1 \cap \dots \cap B_n), \quad (5)$$

де B_i – i -й продукт банку;
 $P(B_i)$ – ймовірність фігурування в узагальнених матеріалах ДКФМ за i -м продуктом;
 n – загальна кількість банківських продуктів, які вибрав клієнт.

Залежно від того, яка особа піддається ідентифікації, оцінка ризику у скоринговій і ймовірнісній моделях проводиться за наступними показниками (табл. 3).

Показники, за якими розраховується ризик клієнта

Назва показника	Умовне позначення	Фізична особа		Юридична особа	
		резидент	нерезидент	резидент	нерезидент
Країна громадянства	<i>CN</i>	–	+	+*	+*
Країна походження	<i>CB</i>	+	+	+*	+*
Країна проживання	<i>CL</i>	–	+	+*	+*
Країна реєстрації (юридична адреса)	<i>CR</i>	–	–	–	+
Країни, що задіяні в економічній діяльності	<i>CA</i>	+	+	+	+
Економічна діяльність	<i>A</i>	+	+	+	+
Банківський продукт	<i>B</i>	+	+	+	+

* Маються на увазі ідентифікаційні параметри фізичних осіб – власників істотної участі у статутному капіталі юридичної особи

Практична перевірка запропонованих методик була здійснена на клієнтській базі ТЗОВ “УніКредит банк”, підтвердила їх повну відповідність вітчизняному законодавству, а також практичну спрямованість у оцінці ризику клієнта проведення ним операцій з легалізації доходів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукової задачі, що виявляється у необхідності вдосконалення підходів до діяльності банків у напрямку протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, на основі методик оцінки ризику клієнта банку. Вирішення задачі полягає у розробці і обґрунтуванні науково-методичних підходів і практичних рекомендацій, які можуть бути використані банками, що здійснюють свою діяльність на території України, з метою покращення проведення процедури ідентифікації клієнта за рахунок більш досконалих підходів до визначення його ризику.

Одержані результати проведеного дослідження дозволили зробити наступні висновки:

1. За своєю сутністю легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, є процес, який спрямований на надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню доходами або вчинення дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів. Можливість вільно розпоряджатися доходами, отриманими злочинним шляхом, спонукає до зростання предикативних злочинів. В Україні набули широкого розповсюдження “конвертаційні центри” та схеми з використанням експортно-імпортних операцій, що є методами ухилення від сплати податків.

2. Легалізація доходів є транснаціональною проблемою, яка супроводжується такими злочинами, як: корупція, тероризм, торгівля наркотиками, зброєю, людьми та ін. Для боротьби з цими явищами потрібно задіяти не тільки внутрішньодержавні важелі окремо взятої країни, такі як правові, інформаційні тощо, але й постійно вдосконалювати міжнародне співробітництво.

3. Банк у системі протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, займає особливе місце. Лише за допомогою банку операції з легалізації доходів можна проводити регулярно і на значні суми, що дозволяє зробити висновок про найбільшу ефективність впровадження механізмів з протидії легалізації доходів саме в банку. В той же час банк займає особливу позицію у системі протидії легалізації доходів. Банк може бути як об'єктом, так і суб'єктом даної системи, відповідно до кожної із цих ролей банк виконує поставлені завдання.

4. Визначено, що система попередження і протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в банку – це сукупність інструментів банку, направлених на ідентифікацію і оцінку ризику своїх клієнтів на етапі встановлення відносин, а також контроль за операціями клієнта на етапі його співробітництва з банком з метою попередження та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а також фінансування терористичної діяльності.

5. Виявлено, що в особливостях української економіки, коли значна частка розрахунків проводиться у готівковій формі, відсутній контроль за витратами, а також, враховуючи найбільшу уразливість схем з легалізації доходів саме на першій стадії – розміщення, ідентифікація клієнтів банку з оцінкою їх ризику може виявитися найбільш дієвим інструментом з протидії цьому явищу.

6. Якісна і своєчасна оцінка ризику клієнта банку дозволить, з одного боку, убезпечити банк від втягнення до схем з легалізації доходів, а з іншого, спростить процедуру прийняття клієнта банком.

7. Інструментами для попередження і протидії легалізації доходів у банку є: програми навчання працівників, контроль фінансових операцій клієнта, його ідентифікація, оцінка ризику.

8. Обґрунтовано, що оцінка ризику клієнта банку повинна враховувати такі сторони клієнта, як: “географія”, “банківський продукт”, “клієнт”. Розрахунок ризику показників, що належать до вищезгаданих сторін, дає агрегований показник оцінки ризику клієнта банку, проведення ним операцій з легалізації доходів.

9. Використання банками вдосконалених методик оцінки ризику клієнта, що кількісно оцінюють ступінь ризику клієнта, таких, як скорингова модель оцінки ризику чи ймовірнісна модель, дозволить банку приймати більш обґрунтовані управлінські рішення в менші часові строки. Використання вказаних підходів також дозволить банкам провести аналіз факторів, що тією чи іншою мірою вплинули на загальну оцінку клієнта.

10. Враховуючи домінуючу роль банків у попередженні і протидії легалізації доходів, банкам потрібно надати можливість користуватися даними

Єдиної інформаційної системи, що створюється під головуванням Державного комітету фінансового моніторингу.

Запропоновані у роботі науково-методичні підходи до оцінки ризику легалізації доходів клієнта можуть бути використані як банками, так і іншими суб'єктами первинного фінансового моніторингу при встановленні ділових відносин.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Колдовський М. В. Складові безпеки комерційного банку / М. В. Колдовський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 14. – Суми : УАБС НБУ, 2005. – С. 254–258 (0,2 друк. арк.).
2. Колдовський М. В. Правовий аспект фінансового моніторингу комерційного банку / М. В. Колдовський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 19 / УАБС НБУ. – Суми, 2007. – С. 352–357 (0,33 друк. арк.).
3. Колдовський М. В. Внутрішні шахраї кредитно-банківської системи / М. В. Колдовський, О. С. Дмитрова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 20 / УАБС НБУ. – Суми, 2007. – С. 81–87 (0,4 друк. арк., особисто автору належить 0,2 друк. арк.).
4. Колдовський М. В. Роль ідентифікації клієнта банку у загальній системі запобігання відмиванню грошей комерційного банку / М. В. Колдовський, О. С. Горінов // Вісник Української академії банківської справи. – 2007. – № 2 (23). – С. 72–76 (0,34 друк. арк., особисто автору належить 0,17 друк. арк.).
5. Колдовський М. В. Сучасні методи ідентифікації клієнтів банками України / М. В. Колдовський, О. С. Горінов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3 (81). – С. 161–167 (0,42 друк. арк., особисто автору належить 0,32 друк. арк.).
6. Колдовський М. В. Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей банківського сектора в сучасних умовах глобалізації фінансових ринків / М. В. Колдовський // Європейський вектор економічного розвитку : зб. наук. праць. – № 1 (4). – Д. : ДУЕП, 2008. – С. 26–32 (0,39 друк. арк.).
7. Колдовський М. В. Оцінка ризику клієнта банку на предмет можливості ним проводити операції по легалізації доходів / М. В. Колдовський, О. М. Ващенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 24 / УАБС НБУ. – Суми, 2009. – С. 181–189 (0,37 друк. арк., особисто автору належить 0,19 друк. арк.).

Статті в інших виданнях

8. Колдовський М. Навіщо в Україні гроші відмивати? [Електронний ресурс] / Микола Колдовський // Економічна правда. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/columns/4935312c5921a/> (0,15 друк. арк.).

Матеріали наукових конференцій

9. Колдовський М. В. Фінансовий моніторинг комерційного банку в сучасних умовах глобалізації / М. В. Колдовський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (9–10 листопада 2006 р.) / УАБС НБУ. – Суми, 2006. – С. 179–180 (0,1 друк. арк.).
10. Колдовський М. В. Особливості відмивання грошей в Україні / М. В. Колдовський // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доповідей ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (31 травня – 1 червня 2007 р.) / УАБС НБУ. – Суми, 2007. – С. 145–146 (0,09 друк. арк.).
11. Колдовський М. В. Альтернативні методи оцінки ризику клієнта банку / М. В. Колдовський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей ХІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 жовтня 2008 р.) : у 2-х т. / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – Т. 1. – С. 56–58 (0,09 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Колдовський М.В. Діяльність банків з протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”, Суми, 2009.

У дисертаційній роботі досліджено сутність проблеми легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Проаналізовано зарубіжний досвід та особливості національної економіки з точки зору проблеми легалізації доходів. Виявлено, що найбільш ефективним напрямком протидії легалізації доходів є вдосконалення інструментів протидії легалізації доходів в банках. Обґрунтовано напрямки вдосконалення існуючої системи запобігання і протидії легалізації доходів у банку.

У роботі розроблено і запропоновано кількісні оцінки критеріїв оцінювання ризику можливості здійснення клієнтом легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, при проведенні процедури ідентифікації. Розроблено конкретні моделі кількісної оцінки ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, клієнтом банку. Запропоновані моделі оцінки ризику можуть бути використані як банками, так і іншими суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Ключові слова: легалізація (відмивання) доходів, оцінка ризику, фінансовий моніторинг, банк, ідентифікація клієнта банку, Державний комітет фінансового моніторингу, Національний банк України.

АННОТАЦИЯ

Колдовский Н.В. Деятельность банков по противодействию легализации доходов, полученных преступным путем. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.08 – Деньги, финансы и кредит. – Государственное высшее учебное заведение “Украинская академия банковского дела Национального банка Украины”, Сумы, 2009.

В диссертации исследуются теоретические и практические вопросы противодействия банками легализации доходов, полученных преступным путем.

На основе проведенного анализа природы легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, установлены основные источники преступных доходов, а также схемы их отмывания в Украине. В работе доказано, что основная масса денежных средств, которые имеют как законное происхождение, так и незаконное, проходит через банки. Произвести процесс легализации без участия банков невозможно, поэтому установление контроля именно в банках является наиболее эффективным методом противодействия легализации доходов, полученных преступным путем. Доказано, что такие специфические особенности украинской экономики, как распространенность расчетов наличными денежными средствами, а также отсутствие контроля над расходами граждан являются причиной недостаточной эффективности действующих инструментов банков, которые построены на контроле транзакций клиентов.

Банк в системе противодействия легализации доходов рассматривается исходя из его участия в этом процессе. С точки зрения работы со своими клиентами (проведение идентификации, оценка риска, контроль операций на предмет легализации доходов, полученных преступным путем) банк выступает субъектом, выполняя активную роль в системе противодействия легализации доходов. С точки зрения контролирующего органа – НБУ, банк выступает объектом надзора, выполняя пассивную роль. В этом случае от него требуется соблюдение всех нормативно-правовых актов, которые касаются вопросов противодействия легализации. Однако и в первом и во втором случае банк выступает финансовым посредником, выполняя операции своих клиентов, поэтому необходимо внедрять формализованные меры противодействия легализации доходов, полученных преступным путем, которые невозможно трактовать двояко.

Исходя из самой распространенной модели отмывания денег, когда весь процесс легализации делится на три стадии, он наиболее уязвим на стадии размещения. В нынешней ситуации эффективным методом предупреждения легализации банками доходов будет развитие внутренних процедур идентификации, а также методов оценки риска клиентов. В данный момент оценка риска в банках производится в соответствии с постановлением НБУ № 189. Однако оценка производится качественным путем и ей подлежат незначительное количество факторов. В данной работе предложены количественные модели оценки риска легализации доходов, полученных преступным путем, клиентом банка.

Модели оценки риска относятся к этапу установления отношений банка с клиентами и должны быть применены во время проведения идентификации банками своих клиентов, они направлены на предупреждение легализации доходов. Предложенные модели строятся на количественной оценке показателей, которые рассматриваются банком при проведении идентификации клиента и могут быть использованы как банками при оценке риска клиентов в ходе процедуры идентификации, так и другими субъектами первичного финансового мониторинга в процессе установления отношений со своими клиентами.

Ключевые слова: легализация (отмывание) доходов, оценка риска, финансовый мониторинг, банк, идентификация клиента, Государственный комитет финансового мониторинга, Национальный банк Украины.

SUMMARY

Koldovskyi M.V. Activity of banks on counteraction of legalization of the incomes, received by a criminal way. – Manuscript.

The dissertation for a candidate of economics science degree in specialty 08.00.08 – Money, finance and credit. – State Higher Education Establishment the “Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine”, Sumy, 2009.

In dissertation work it is investigated problems of legalization of the incomes received by a criminal way. It is analyzed foreign experience and features of national economy from the point of view of a problem of legalization of incomes. It is defined that improvement of methods of counteraction of legalization at level of banks is the most effective direction of counteraction of legalization of incomes, received by a criminal way. Directions of improvement of existing system of the prevention and counteraction of legalization of incomes in bank are proved.

In work it is developed and it is offered quantitative estimations of criteria of an estimation of risk of possibility of realization by the client of legalization of the incomes received by a criminal way, at carrying out of procedure of identification. Concrete models of a quantitative estimation of risk of legalization of the incomes received by a criminal way, the client of bank are developed. The offered models of an estimation of risk can be used both banks, and other subjects of primary financial monitoring.

Key words: legalization of the incomes, money laundering, risk estimation, financial monitoring, bank, identification of the client of bank, The state committee of financial monitoring, National Bank of Ukraine.

Відповідальний за випуск
доктор технічних наук, професор
Дмитров Сергій Олегович

Підписано до друку 14.08.2009.
Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк. 0,9.
Гарнітура Times. Тираж 110 пр.

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”
Адреса: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 3160 від 10.04.2008